

Aal-deggen for provsteretten

En udstrakt hånd, som deggen ikke tog imod

Af Erik Christensen

I den gejstlige justitsprotokol for Vester Horne herred 1720-1791 er der protokolleret to sager, anlagt mod Aal-deggen, Niels Nielsen Herløv, henholdsvis i 1729 og 1739. Protokollaterne beskriver indgående sagernes behandling med gengivelse af bl.a. stævninger, anklager, forsvar, vidneudsagn og rettens kendelser. I alt 50 tætskrevne sider ofres der på de to sager.

Hvem var så Niels Nielsen Herløv? Det vides ikke, hvor og hvornår han er født. Men i hans degne-kaldsbrev¹⁾ udstedt af Ribe bispen, Johannes Ocksen²⁾ den 12.11.1713, anføres: »... at som dend gamle Degn udi Aael Sogn Niels Nielsen Herlöw haver for Svaghed og Alderdoms Skyld afstået sit Degne Embede til sin Søn Niels Nielsen med skriftlig Opladelse af Dato d. 8de Nov. 1713...«.

Sønnen nævner i sit indlæg i provsteretten den 16.11.1729, at faderen »... som var Degn næst for mig i 39 Aar...«. Endelig siger Hostrup-Schultz i sin oversigt over degne i Ribe stift³⁾ at Niels Nielsen Herloff tiltrådte den 29.10.1685, og der henvises samtidig til Assels, Aalborg stift. Sønnen er ikke fundet døbt i Assels, hvor forældrene formentlig er viet den 16.12.1681.

Er det således ikke klargjort, hvor provsterettens hovedperson er født eller døbt, fremgår det af kirkebogen for Aal sogn, at Niels Nielsen Herløv blev troløvet 11.6.1716 med Kirstine Østergaard, og de blev copuleret den 8.11.1716. Niels Nielsen Herløv blev begravet i Aal den 30.1.1747, men i mellemtiden skete der mangt og meget efter den gejstlige justitsprotokol at dømme.

Allerede i 1719 har der været problemer med

deggen. I en erklæring, dateret Aal præstegård den 12.10.1719⁴⁾ til sognepræsten for Aal sogn, Rasmus Lassen⁵⁾, angrer han »... at have forseeet mig udi mit Degneembede og forarget mine Medchristne, idet jeg udi min Vane og Hastighed haver med Hug og Slag overfaldet en Quinde her i Menigheden«. Han tilføjer senere i erklæringen: »... jeg skal vogte mig for slige og andre Forseelser, Forargelser og Enormiteter at begaae, som mit Kald og Embede kand vanære, Guds Menighed forarge og min Sogne Præst kand være til Fortørnelse. Jeg lover og forsichrer ogsaa her effter at afsondre mig fra mine Forældres Samtale og Omgivelser, at icke nogen Uenighed derved mellem mig og min Hustrue skal foraarsages. Og skulle jeg i nogen Maade forbyrde eller forsee mig imod denne min Forskrifning og Forpligt, da underkaster jeg mig gerne ald den Straf, som den gejstlige Jurisdiction mig vil paalægge...«.

I 1722 er det galt igen, idet deggen inddrages i en tyverisag for Vester herredsting⁶⁾ i Varde, men han bliver dog frifundet.

Den første sag i provsteretten

Såvel forsikringen fra 1719 som tyverisagen fra 1722 indgik senere i den sag, som hans sognepræst, Urban Jensen Bloch⁷⁾, i 1729 anlagde for provsteretten i Vester herred. Provsteretten bestod af provsten, Rasmus Eriksen Svitser,⁸⁾ sognepræst for St. Nicolai menighed i Varde, der som assessorer havde Lunde-præsten, Christoffer Pedersen Ballum⁹⁾ og Marcus Pedersen Wöldike¹⁰⁾ fra St. Jacobi menighed i Varde.

Provsteretten holdt sit første møde i Billum kir-

jeg skal blyve mig for alle og anden forsoning, forargelse og
 enormiteter at begaaer som med Hæd og Eerlighed Hans Kansers Gud Nem-
 nighed forargen og min sønne Provst Hans og den her forlovede; Mig selv og for-
 søg og saa for alle at afsonde mig fra min Brøders samfund og omgivel-
 ser; at jeg aldrig naag til at se mig og min Sønne, saa
 foraaesagen. Og skulle jeg i nogen maade forbyde eller forsin mig imod
 dem som for forføring og forpligt i da underkastes jeg mig gærrum
 alle dem straf, som den Guds Rets Jurisdiction mig vil paalegge.

Uddrag af Justitsprotokollen med Niels Nielsen Herløvs erklæring af 12. oktober 1719, se side 265. Erklæringen er med som bilag i sagen. Håndskriften er Marcus Wöldikes^m.

ke den 21.9.1729, efter at Niels Nielsen Herløv var blevet stævnet den 9.9.1729 af provst Svitser. Fra sagsøgerens side førtes sagen af Hans Krag, ejer til Jepmarkgaard, medens sagsøgte, Niels Nielsen Herløv, selv førte sagen, formentlig fordi han ikke havde råd til at engagere lovkyndig bi-stand.

Anklagen gik ud på:

1. at degnen var blevet borte fra gudstjenesten 8. søndag efter Trinitatis uden præstens vidende og samtykke,
2. at degnen ikke havde ringet med bede- og fredsklokken i tre fjerdingår,
3. at degnen havde forsømt undervisningen af børn og unge, og
4. at degnen havde ført »et liderligt og højstrafværdigt liv og levned«.

Efter at retten havde registreret de dokumenter, Hans Krag fremlagde, bl.a. degnens kaldsbrev og erklæringen fra 1719, og degnen mundtlig havde givet sine kommentarer, udsattes sagen til den 19.10.1729. Denne dag samledes de implicerede igen i Billum kirke, hvor provsteretten begyndte med en afhøring af Bunde Sørensen af Skjødstrup og hans datter, Maren Bundesdatter, om en episode, der havde fundet sted 3. onsdag efter fasten i

1729. Ved midnatstide havde degnen banket på døren hos Hans Nielsen i Skjødstrup, hvor Maren Bundesdatter tjente. Hun lukkede op og bemærkede, at degnen havde et blåt øje. Han bad hende hente for 2 skilling brændevin i byen. Det gjorde hun, og samtidig medbragte hun sin fader, Bunde Sørensen. Bunde og degnen drak nu brænde-
 vinen, hvorefter Bunde brød op. Men degnen ville have mere brændevin, hvilket Maren Bundesdatter nægtede. Degnen svarede ifølge Maren Bundesdatter og protokollen: »Saasom hun icke vilde hente ham noget mere, skulle hand slette hende ud af Seddelen, hun ej skulle komme til Skrifte. Da spurgte Vidnet ham, hvor for vil i det? Jo, svarede Degnen. Da spurgte Vidnet Degnen, det var liige got, saa vilde hun gaae til Præsten alligevel. Da sagde Degnen: Du skal tale med mig først og talte saa ej viidere til hende, men Degnen blev siddende på en Stoel og gick saa bort liidt før Dag, men drak dog ej mere Brændevin«. Degnen replicerede, at »ordene om skrifte var fremsat for lystighed, og at han aldrig havde forhindret nogen i at lade sig indskrive til skrifte«.

Ved samme retsmøde fremkom Hans Krag på præstens vegne med en såkaldt irettesættelse, der omtalte følgende anklagepunkter for det »forar-

gelige og højstrafværdige levned, degnen havde ført: 1. fylderi og drukkenskab, 2. klammeri og slagsmål, 3. at have haft mordiske forsæt og udgået med grovhed, 4. skabt Guds fortørnelse med blodige ord og banden, 5. sabattens overtrædelse og foragtelse bl.a. ved druk og slagsmål, 6. et uforligeligt og forargeligt ægteskab, 7. forsømt sit embede bl.a. ved ikke at undervise børn og unge, 8. ej at have ringet med bede- og fredsklokken, 9. ganske forsømt kirketjenesten 8. søndag efter Trinitatis«.

Efter præstens mening »er degnen ikke længere værdig til at være degn. Han bør ej heller antages i den kristne kirkes samfund og heller ikke komme til alters, før han offentlig for menigheden har bekendt sin synd og angret. Desuden bør han betale 10 rigsdaler i sagens omkostninger«. (Det svarede til værdien af ca. 20 får eller 10 tdr. rug).

Sagen blev påny udsat, således til degnen kunne få lejlighed til at besvare anklagerne og til at skaffe bevis på sit levned og embedes forhold.

Den 16.11.1729 blev provsteretten sat i Billum kirke. Degnen bad retten søge sagen forligt, men Hans Krag gjorde opmærksom på, at provst og præst og andre gode mænd har arbejdet for en mindelig løsning, men degnen har ikke villet tilstå noget strafværdigt eller gøre afbigt. Så sagen måtte gå sin gang.

Herefter gik degnen i gang med sit forsvarsskrift på den »irettesættelse«, præsten i Aal var fremkommet med i sine 9 punkter. Degnen bad retten om at tage hensyn til, at han var en fattig ulovkyndig mand, der ingen forsvar havde, fordi han ikke havde råd til det. Og endelig, at han var helt udmattet af processer, siden hans stakkels svangre kone, Kirstine Nielsdatter, Mariæ bebudelsesdag blev slået og mishandlet af en Oksbølborger, Hans Væring. Det er degnens opfattelse, at sagen i provsteretten er startet straks efter, at degnen sagsøgte Hans Væring for overfaldet på konen. Sagen mellem degnen og Hans Væring søgte præsten forgæves at forlige, men degnen

mente, at præsten stod for meget på Værings side, og derfor blev der ikke noget forlig. Hans Væring blev senere dømt for overfaldet.

Til de 9 anklagepunkter i irettesættelsen havde degnen disse bemærkninger: »1. undertiden, dog ej daglig, drikker han for en skilling brændevin, men ikke mere end andre mennesker i sognet. Han har aldrig soldet idelig fra dag til dag eller lagt sig på vejen og skulle bringes hjem. 2. og 3. han har aldrig gjort nogen voldsom overlast eller ulykkelige gerninger. 4. og 5. Hvis han har begået noget overilet i ubesindig hastighed, beder han om undskyldning herfor. 6. Hverken præsten eller noget andet menneske kan bevise, at degnen og hans kone har levet et uforligeligt og forargeligt ægteskab. De har aldrig brugt slagsmål eller draget våben mod hinanden, og han har god samvittighed over for Gud og alverden om sit ægteskab. Iøvrigt kan man bare spørge hende. 7. To beskikkelsesvidner har været rundt i sognet for at forhøre sig hos sognebeboerne, om degnen har forrettet degneembedet forsvarligt, og man har haft noget at klage over. Det er desuden almindelig kendt, at ungdommen i Aal sogn er herømmet for deres lærdom og bedre end en del andre sognes ungdom. Præsten har også været tilfreds med undervisningen, indtil Hans Væring sagen fremkom. 8. Bede- og fredsklokken er der ikke blevet ringet med i de forrige to præster tid, idet klokken ikke har kunnet høres af størsteparten af sognets beboere som følge af de store afstande i sognet fra kirken. Iøvrigt er klokken ikke i orden, men når det sker, og han får lidt godtgørelse herfor, skal han gerne ringe. 9. Det er korrekt, at han ikke var til stede ved gudstjenesten 8. søndag efter Trinitatis; men han havde fået præstens tilladelse til at køre ægt til Fredericia for sin husbond, den foregående provst, mag. Hoes¹¹⁾ enke, og lovet at være tilbage til gudstjenesten. Imidlertid var den ene hest blevet udmattet og et af hjulene gået i stykker. Mod sin vilje var han blevet forhindret, men hans kone havde søgt at finde en passende sted-

fortræder. Først efter nogen vanskelighed lykkes det hende at få en bonde til at forrette tjenesten«. Degnen slutter sit skriftlige indlæg med at love at forbedre sig, og »at være sognepræsten lydige og hørig«. Det fremlagte beviste efter degnens opfattelse »ingenlunde at måtte medføre, at han mistede sit embede, og at han burde betale 10 rigsdaler til omkostning, idet sagen var rejst unødigt af sognepræsten«.

Sognets beboere spørger

På forrige møde i provsteretten var det besluttet at lade de to parter indhente svar fra sognets beboere på spørgsmål, de måtte ønske undersøgt. Hver part fik udpeget to beskikkelsesmænd hertil. Dette må ses i lyset af, at ikke alle i sognet var i stand til at skrive selv. Degnen stillede bl.a. spørgsmål, »om nogen havde noget at klage over forsømmelser i embedet, om nogen har set degnen beskænket i forbindelse med gudstjenesten, og om nogen har haft indtryk af, at sognepræsten havde været misfornøjet med degnen, før Hans Væring slog degnens kone så ukristeligt«.

Tilsvarende spurgte præsten sognets beboere, »om ikke degnen har ført et ukristeligt og forargeligt levned med drukkenskab og slagsmål, om ikke degnen har forsømt at undervise ungdommen og om ikke degnen har undladt at ringe med bede- og fredsklokken«. Præsten tilføjede, at »enhver, der elsker Guds frygt, skulle give sandfærdige vidnesbyrd, og man skal til sin tid møde Guds dom, hvor intet skal eller kan dølges, men alle ting vorde åbenbares«. Altså en trussel fra præstens side for ikke at svare sandt.

Resultatet af beskikkelsesmændenes besøg hos sognefolkene blev, at 88 gav degnen medhold, 3 var imod, medens 36 svarede bekræftende på præstens spørgsmål, 20 gav dem begge medhold.

Derefter udsattes provsteretten behandling af sagen til den 14.12.1729, hvor der ville falde dom.

Kendelsen i 1729

Retten kendelse gav følgende resultat: 1. degnen skal egentlig undervise ungdommen i deres Catekismus og børnelærdom. 2. Han skal ringe med klokken, når den er bragt i orden. Som kompensation skal han have fri bolig (hidtil har han været i fæste hos nabopræsten i Ho) og andet, som loven tilholder. 3. For Aal menighed skal han på en søndag gøre afbigt for sit uskikkelige levned, og 4. skal han betale 2 rigsdaler til fattige præsteener samt 3 rigsdaler i sagsomkostninger. Den forholdsvise milde dom skal ses i lyset af, at det er første gang, provsteretten er involveret, men hvis han efterdags findes forsømmelig, da skal han straffes tilbørligt.

Begge parter var tilfreds med dommen og ønskede således ikke at appellere.

Påny i provsteretten

Men i 1739 var det galt igen. Den 16.3.1739 blev retten sat i Janderup kirke¹²⁾ og påny med provst Rasmus Svitzer som foresiddende, men nu med Paul Mortensen Borrebye¹³⁾, præst i Varde, og sognepræsten i Janderup, Niels Jensen Hammer¹⁴⁾ som assessorer.

Det var den gamle bekendt, Hans Væring, og hans hustru, Ellen Kieldsdatter, nu bosiddende i Borre, samt Peder Jensen fra Vrøgum, der havde stævnet degnen, Niels Nielsen Herløv, og dennes hustru, Kirstine Nielsdatter. De skulle begge »ublu, ubevist og usandfærdigt have udsprede løgnagtige rygter« om Ellen Kieldsdatter og om Peder Jensen. Niels Knudsen fra St. Heboe førte sagen på sagsøgenes vegne.

Den nye sognepræst i Aal, Niels Andersen Eilskov¹⁵⁾, havde forgæves søgt at forlige parterne, men det var blevet afslået af degnen.

Parterne motiverede deres synspunkter, og retten henstillede kraftigt til degnen om at gå med til et forlig. Hvis han ikke kunne gå ind herfor, »måtte han til næste retsmøde medtage, hvad han ville bruge sig af i denne sag«.

Foto af interiør i Aal kirke, hvor dommen over Aal-deggen blev afsagt. (Foto stillet til rådighed af Lokalhistorisk arkiv i Okshøl).

Det næste møde afholdtes den 20.4.1739, på ny i Janderup kirke. Her kom det meget overraskende frem, at degn Herløv skriftligt tilstod at være fader til et uægte barn, som Hans Værings hustru, Ellen Kiølsdatter, havde født. Iøvrigt var såvel degnens hustru som sognepræsten vidende om, at degnen ofte besøgte Ellen Kiølsdatter i husbonden, Hans Værings hus.

Nu skulle Ribe-bispen involveres, og den 6.5.1739 suspenderede biskop Anchersen¹⁶¹ degnen i Aal.

Degnen mister sit embede

Den 25.5.1739 blev retten påny sat, denne gang i Aal kirke. Selvom degnen søgte at forsvare sig

bedst muligt og skabe medynk for sig og sin familie, blev der afsagt følgende kendelse:

»At som Niels Herlov icke allene self med indstæfnede Vidner til Vester Herreds Ting den 20de Marts sidstleden har søgt at bekendtgjøre sit onde og ublu Lefned med Ellen Kiølsdatter. Men endog med et Indlæg under hans egen Haand og Segl indlefveret af ham self i Provste Retten som blev forleden d. 20 April holden i Janderup Kirche bekender aabenbar og tilkende gifver sit forargelige og skændige Lif og Lefneds Forhold med Horeri, Druchenskab, uforligeligt med sin Hustru. Og endnu flere af de her i Retten fremlagde Tings Vidner, det Ene af 4de April Ao 1732. Det Andet af 7de Novemb. Ao 1738, begge ud-

stædde til Vester Herreds Ting, hvor udi hand over bestandig med mangen lovfaste Vidner hans ugudelig, uchristelig og en Degn aldeeles uansættelige Omgang med skrækelige Quinder og baade Guds hellige Nafn til Beskæmmelse og sin Jesus Christus til Forargelse og sig selv til Samvittighedsanstød. Alt saa bliver Niels Herlov hermed sit Degne Embede aldeeles frakendt saavel efter Loven som Hans Majst. Udgang og Forordning om Degne og Skoleholdere indeværende Aar 23de Jan. 2den Art's Indhold og skal desforuden efter Lovens lydende pag. 237 staae aabenbar Skrifte her i Aal Kirche. . . . og betaler Niels Herlov Processens Omkostning med 6 RD og det inden 15 Dage under Straf og Tvang efter Loven«.

Således sluttede Niels Nielsen Herløvs virke som degn for Aal menighed efter at have været i embedet i mere end 25 år. Der er ingen tvivl om, at han har levet et liv og levned, der var uforeneligt med degneembedet. At han tilmed har været en stridig og stejl person, der ikke ville indrømme fejltagelser og fejltrin, har ikke gjort sagen bedre. Nok var han ikke nogen studeret person, men hans mundtlige og skriftlige indlæg i provsteretten vidner om, at han ikke har været ubegavet. Imidlertid forstod han ikke at udnytte de mange chancer for forlig, der blev gjort af provst og sognepræst, og det var derfor alene hans egen adfærd, der medførte, at han mistede sit embede.

Som nævnt i indledningen døde han i 1747 og blev begravet på Aal kirkegård den 30.1.1747. Hustruen, Kirstine Nielsdatter Østergaard, overlevede ham og blev begravet på Aal kirkegård 3. juledag 1752.

Noter og henvisninger

1. Den gejstlige justitsprotokol for Vester Horne herred 1720-1791 (GJ), side 28 (LAV).
2. Johannes Ocksen, biskop i Ribe 1712-1713, død 1738.
3. Hostrup-Schultz: Oversigt over Degne i Ribe Stift (LAV).
4. GJ, side 28.
5. Rasmus Jensen Lassen (1678-1725), præst i Aal 1709-1725.
6. GJ, side 31.
7. Urban Jensen Bloch (1697-1761), præst i Aal 1725-1734.
8. Rasmus Eriksen Svitzer (1691(?)-1747).
9. Christoffer Pedersen Ballum (1691-1736).
10. Marcus Pedersen Wöldike (1699-1750).
11. Jens Nielsen Hoe (1670-1729) præst i Ho 1692-1729.
12. GJ, side 70.
13. Paul Mortensen Borrebye (1691-1748).
14. Niels Jensen Hammer (1683-1758).
15. Niels Andersen Eilskov (1705 (?)-1763), præst i Aal 1734-1763.
16. Mathias Anchersen, biskop i Ribe 1731-1741.

Litteratur

Den gejstlige justitsprotokol for Vester Horne herred 1720-1791, Landsarkivet i Viborg.

S. V. Wiberg: Personalhistoriske, statistiske og genealogiske bidrag til en almindelig danske præstehistorie, 1870-1873.

Kirkebøger for Aal sogn, Ribe stift.

Kirkebøger for Assels sogn, Aalborg stift.

G. Lind: Om smadderkatte, jernkøer og langovrede træsko, 1956.

Erik Christensen, f. 1927, direktør, Margrethevej 37, 6500 Vojens.